

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας
Διευθυντοῦ τοῦ Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1798-1857)*

Διὰ τῶν στίχων

Λευθεριά, γιὰ λίγο πᾶψε
νὰ χτυπᾶς μὲ τὸ σπαθί·
τώρα σίμωσε καὶ κλῆψε
εἰς τοῦ Μπάϊρον τὸ κορμί¹,

ὁ Διονύσιος Σολωμὸς καλεῖ τὴν Ἐλευθερίαν νὰ σταματήσῃ πρὸς στιγμὴν τὸν σκληρὸν καὶ ἐπίπονον ἀγῶνα καὶ νὰ προσέλθῃ ἐπὶ τοῦ νωποῦ τάφου, ἵνα θρηνήσῃ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου φιλέλληνος.

Σήμερον, κατὰ τὴν ἐπίσημον ταύτην ἡμέραν, καθ' ἥν τελοῦμεν εὐλαβὲς μνημόσυνον, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς πρώτης ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ποιητοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐνῷ ἡ πατρίς μας ἀγωνίζεται καὶ πάλιν ἐξ ἴσου σκληρὸν καὶ ἐπίπονον ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν δικαίων της, ἃς ἀπευθύνωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν αὐτὴν ἴκεσίαν. "Ἄς προσέλθῃ πρώτη ἡ θεά, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἐθνικὸς βάρδος ἀφιέρωσε τοὺς ὁραιοτέρους στίχους του, καὶ μετ' αὐτὴν ἃς ἀκολουθήσωμεν καὶ ἡμεῖς, ταπεινοὶ θαύμασται, ἵνα ἀποτίσωμεν φόρον τιμῆς πρὸς τὸν μεγάλον πατριώτην καὶ τὸν θερμὸν τῆς Ἐλευθερίας ψάλτην, τοῦ ὁποίου, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἡ προσωπικότης καὶ ἡ τέχνη καταυγάζουν περισσότερον τοὺς ὅρίζοντας τῆς πατρίδος.

...*Usque ego postera
crescam laude recens*².

«Θ' αὖξάνω συνεχῶς, ἀνανεούμενος διὰ τοῦ ἔπαινου τῶν μεταγενεστέ-

* Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν 14ην Μαρτίου 1957 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν κατ' ἐντολὴν τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου. Εἰς τὸ κείμενον προσετέθησαν καὶ τινες ἀπαραίτητοι σημειώσεις.

1. Διονυσίου Σολωμοῦ, Εἰς τὸ θάνατο τοῦ Λόρδ Μπάϊρον, στροφὴ α'.

2. Hor., od. III, 30, v. 7-8.

ρων», εἶπεν δὲ Λατῖνος¹ καὶ αἱ λέξεις αὐταὶ ἵσχυον κατ' ἔξοχὴν διὰ τὸν ποιητήν μας.

Παρὰ τὴν διαβρωτικὴν δύναμιν τοῦ χρόνου, ἡ φυσιογνωμία τοῦ Σολωμοῦ ἐπιβάλλεται περισσότερον, ἡ δὲ μνήμη του, διαρκῶς ἀνανεουμένη καὶ περισσότερον πάντοτε ζωντανή, θὰ παραμένῃ φωτεινὸν ὑπόδειγμα εἰς τὴν ἴστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἵνα δεικνύῃ τὸ μεγαλεῖον τῆς φυλῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς πορείας αὐτῆς τὰ ὑψηλὰ πεπρωμένα.

Καὶ πράγματι, ὡς ἔλεχθη, ἂν τὴν πορείαν τῶν ἔθνων προετοιμάζονταν οἱ πολιτικοὶ ἀρχοντες, οἱ δὲ στρατιωτικοὶ πραγματοποιοῦν τὰ σχέδια ἐκείνων, ὅμως τὸν πνευματικὸν ιόσμον καὶ τὴν λαϊκὴν συνείδησιν, ἥτις παρασκευάζει καὶ τοὺς μὲν καὶ τοὺς δέ, ἥτις δραματίζεται τὰς μεγάλας ἰδέας καὶ σφυρηλατεῖ τὰς ψυχάς, ἀκόμη δὲ ψάλλει καὶ ἀπαθανατίζει τὰς ὑπερόχους πράξεις, δημιουργεῖ καὶ χαλυβδώνει μόνον δὲ ποιητής. Χωρὶς τὴν ἴδικήν του συμβολὴν δὲν γεννῶνται αἱ ἡρωῖκαι πράξεις καὶ χωρὶς τὸν ἴδικόν του ὕμνον τὰ μεγάλα κατορθώματα καλύπτονται ταχέως ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς λήθης.

Οἱ ἔθνικοὶ βάρδοι καθορίζουν τὴν μοῖραν τῶν ἔθνων. Αὗτοὶ δεικνύουν εἰς τοὺς λαοὺς τὸν δρόμον, τὸν δποῖον πρέπει νὰ ἀκολουθήσουν, καὶ αὗτοὶ πλέκουν τὸν στέφανον τὸν ἀμάραντον τῆς δόξης, μὲ τὸν δποῖον στεφανώνουν βραδύτερον τοὺς ἐνδόξους ἄνδρας.

Καταστρέψατε δὲ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, ἀφανίσατε δὲ τὰ ἐρείπια τῆς τέχνης — δσα διέσωσαν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα οἱ αἰῶνες — σώσατε ὅμως μόνον ἐν ποιητικὸν ἔργον, τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου, ἀρκεῖ ἵνα σχηματίσετε τὴν πιστοτέραν εἰκόνα τῆς ἀρχαίας πατρίδος μας, μὲ τὸ μεγαλεῖον, τὰς ἀρετάς, τὰ ἴδανικά, τὴν ἡμικήν ἀντίληψιν, τὰς ἐλπίδας τῶν προγόνων μας, ἀκόμη δὲ καὶ μὲ τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ ἐλαττώματα τῆς φυλῆς.

‘Ο ποιητής, καὶ μόνον αὐτός, θὰ μᾶς δώσῃ τὸν παλμὸν καὶ τὴν βαθύτεραν οὐσίαν τοῦ ἔθνους. Αὗτος συνειδητοποιεῖ πρῶτος τὴν ἔθνικὴν ὑπόστασιν τῆς φυλῆς, ὑπογραμμίζει τὰς κατευθύνσεις, κλείει μέσα του τοὺς ἐλπιδοφόρους δραματισμοὺς καὶ στερεώνει τὴν πίστιν ἐπὶ τὰ ἔθνικὰ ἴδεώδη. Προφητικὸν χάρισμα τοῦτο, μὲ τὸ δποῖον δὲ Θεὸς ἐπροίκισε μόνον τὸν ποιητήν.

«Εἶναι δὲ ἄνθρωπος — γράφει δὲ ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος¹ — ἔμψυχη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ· ἀλλ᾽ ή θεία εἰκόνα τοῦ Πλάστη κατ' ἔξοχὴν φανερώνεται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων εἰς τοὺς μεγάλους ποιητάς. Εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ μεγάλου ποιητῆς ὀριμάζουν καὶ τελειοποιοῦνται δλες ἐκεῖνες οἱ πνευματικὲς δύναμες, δλα-

1. Ἰούλιος Τυπάλδος, Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς μνημόσυνον τοῦ Δ. Σολωμοῦ, Ἐν Ζακύνθῳ 1859. Τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα ἐλήφθη ἐκ τῆς ἐκδόσεως: ‘Ιούλιος Τυπάλδου: “Αλαντα, ἀναστύλωσε Ν. Κονόμος, ἐκδ. Πηγῆς, Ἀθῆνα 1953, σελ. 332 - 333.

έκεινα τὰ αἰσθήματα, ποὺ εἰς τὸ κοινὸν τῶν ἀλλών ἀνθρώπων δὲν εἶναι παρὰ σπόρος κρυμμένος εἰς πήλινο τύλιγμα. Ὁ μέγας ποιητὴς μὲ τοὺς φλογεροὺς λόγους, ποὺ μία ἀδάμαστη ἐσωτερικὴ δύναμη, θεόθεν ἐμπνευσμένη, τοῦ βάνει εἰς τὰ χεῖλη, εἰσχωρεῖ μέσα εἰς ὅλες τὰς ψυχές, τὰς συγκινεῖ, τὰς ἀνάβει, τὰς καθαρίζει, τὰς κάμνει νὰ γνωρίσουν τὰ ἀπόκρυφα εἰς τὰ βάθη τους κρυμμένα· ζωογονεῖ τοὺς ἄκαρπους σπόρους, ξυπνᾷ νέες κλίσεις, νέες ἀρετές, νέες ἐπιθυμίες· εὐγενίζει καὶ ὑψώνει τὰ πνεύματα μὲ τὴ φλόγα τῆς ἀγάπης· πυρώνει καὶ κάμνει στενότερους τοὺς δεσμοὺς ποὺ ἐνώνουν τὸν ἀνθρώπον μὲ τὸν Θεόν, δείχνοντας τὴν θεότητα παντοῦ, καὶ πολλαπλασιάζοντας τὴν φύση εἰς τὴν φύση. Τούτη εἶναι ἡ ἀποστολὴ ἔκεινου τοῦ θαυμαστοῦ ὄντος, ποὺ οἱ προπάτορες μας μὲ τόσην ἀλήθεια ὠνόμασαν ποιητήν ».

* * *

Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὅμως εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτήν, ὁ ποιητὴς πρέπει νὰ εἶναι γνήσιος καὶ ἀγνὸς τοῦ ἐθνικοῦ παλμοῦ ἐρμηνευτής. Πρέπει νὰ συλλάβῃ τὸ βαθύτερον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως νόημα καὶ νὰ γίνῃ τῶν ἐθνικῶν ἐπιδιώξεων ὁ ἐμπνευσμένος ψάλτης. Πρέπει, μέσα εἰς τὴν ποίησίν του, νὰ ἐκφράσῃ τὴν πραγματικὴν ὑπόστασιν καὶ τὰ κύρια συστατικὰ τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος, καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν γλωσσικὴν ἔκείνην μօρφήν, τὴν ὅποιαν μετ' ἐνθουσιασμοῦ θὰ δεχθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους του.

Εἶχεν ἀρά γε τῶν στοιχείων αὐτῶν πλήρη καὶ σαφῆ ἐπίγνωσιν καὶ κατοχὴν δ Σολωμός :

‘Η καταγωγή, ἐν πολλοῖς, ἡ ζωή, ἡ ἀνατροφή, ἡ παιδεία, ἡ ἐν γένει μόρφωσις, ὅχι μόνον δὲν τὸν ὠδήγουν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, ἀλλ’ ἀντιθέτως ἐφαίνετο ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσουν διὰ τὸν ποιητὴν ἀνυπέρβλητον κώλυμα.

Υἱὸς γέροντος ἀριστοκράτου¹, ἀνήκοντος εἰς τὴν κοινωνικὴν ἔκείνην τάξιν, ἥτις ἦσθάνετο μεγαλυτέρους ἵσως ψυχικοὺς καὶ κοινωνικοὺς δεσμοὺς πρὸς τὸν ξένον δυνάστην ἢ τὴν ἀγνὴν λαϊκὴν ἐλληνικὴν ψυχήν, ἀνατραφεὶς ἐπὶ πολλὰ ἔτη μακρὰν τῆς γενετείρας, εἰς ξένην γῆν — εἰς τὴν ὅποιαν, ὡς φιλόπονος μέλισσα, ἡδυνήθη νὰ ροφήσῃ ἀπλήστως ὅτι, ὡραιότερον εὔρεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὅποια τὸν ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν συνείδησιν, τὴν ἐλληνικὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν —, μօρφωθεὶς εἰς περιβάλλον ξένον πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ἴστορίαν καὶ τὴν ἐλληνικὴν πραγματικότητα, θὰ ἥτο ἔπόμενον καὶ φυσικὸν νὰ παραμείνῃ ἀσυγκίνητος ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸν

1. Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ βλ. N. B. Τομαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθῆναι 1954, Εἰσαγωγή, σελ. θ' - κξ'.

δρᾶμα καί, δπωσδήποτε, νὰ εἶναι δὲλιγότερον παντὸς ἄλλου ἴκανός, ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὴν Ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα.

Καὶ πράγματι, πρὸς στιγμήν, διέτρεξε σοβαρὸν κίνδυνον νὰ χάσῃ τελείως τὴν ἑθνικήν του συνείδησιν, νὰ ἀπαρνηθῇ τὴν γενέτειραν καὶ νὰ παρασυρθῇ ἀπὸ τὸ πνευματικὸν κάλλος τῆς χώρας, ἥτις τὸν ἐφιλοξένησεν ἀπὸ τῶν πρώτων παιδικῶν χρόνων μέχρι τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας του. Ἡ ἐπιτυχία εἰς τὰ νεανικὰ ἔνογλωσσα ποιήματά του ἀπετέλεσεν, ἀναμφιβόλως, τὸν μεγαλύτερον κίνδυνον.

‘Ἄλλ’ ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὴν δύναμιν τῶν πραγμάτων. Καὶ ἡ μοῖρα τοῦ Σολωμοῦ ἦτο νὰ ἀναδειχθῇ οὐχὶ ὁ οὐραγὸς μιᾶς ἑένης, ἔστω καὶ ἐκλεκτῆς λογοτεχνίας, ἀλλ’ ὁ θεμελιωτὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς Ἑλληνικῆς, νὰ προχωρήσῃ γρήγορα καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ, νὰ γίνῃ ὁ μεγαλοφυῆς ἐρμηνευτὴς τοῦ νεωτέρου Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ ὁ σπουδαιότερος ψάλτης τῆς ἐκ τῆς τέφρας αὐτῆς ἀναγεννωμένης πατρίδος.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι, ὅταν ἐπανῆλθεν ἐξ Ἰταλίας, φέρων μαζί του τὴν συλλογὴν τῶν πρώτων Ἰταλικῶν ποιημάτων του, ὁ Σολωμὸς εἶχε κατὰ νοῦν νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ νέου, ἔγκαταλείπων ἵσως διὰ παντός, δπως ὁ συμπατριώτης του Οὔγος Φώσκολος, τὰ πατρικὰ χώματα¹. Ἡρκεσεν δμως μία συζήτησις μὲ τὸν μεγάλον Τρικούπην, ἵνα μεταπεισθῇ καὶ ἵδη καθαρὰ ὅτι τὸ Χρέος — τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ καλλιτέχνου — τοῦ ἐπέβαλλε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πατρίδα². Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ πορεία του ἔχει καθορισθῇ. Θὰ ἀφοσιωθῇ ἀποκλειστικῶς, ἢ σχεδόν, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ποίησιν καὶ αὐτὴ ὑὰ γίνῃ τῆς ζωῆς του ὁ μόνος σκοπός.

Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νέου περιβάλλοντος, ὁ ποιητὴς ἐπανευρίσκει ταχέως τὴν ἑθνικήν του συνείδησιν. Ἡ σκέψις, τὸ αἴσθημα, ἡ νοοτροπία ἐξελληνίζονται διαρκῶς, καθαρίζονται ἀπὸ ἑένας ἐπιρροὰς καὶ πλησιάζουν τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα. Ὁ ποιητὴς ἀπαλλάσσεται βαθμηδὸν ἀπὸ τὰ ἑένα στοιχεῖα, τὰ δποῖα, καὶ ὅταν δὲν χάνωνται ἐξ δλοκλήρου, περνοῦν δμως εἰς δευτερεύουσαν μοῖραν. Δὲν καταστρέφονται τελείως, ὑποτάσσονται δμως εἰς τὴν γενικωτέραν Ἑλληνικὴν καλλιτεχνικὴν σύλληψιν τοῦ ποιητοῦ. Ἀποτελοῦν τὸ ἄχρωμον βάθος, ἐνῷ τὰ Ἑλληνικὰ στοιχεῖα καταλαμβάνουν τὴν πρώτην γραμμήν.

1. Διονυσίου Σολωμοῦ, “Ἀπαντα, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Σεργίου Ραφτάνη, Ἐν Ζακύνθῳ 1880, βλ. Εἰσαγωγὴν Σπ. Δὲ Βιάζη, σελ. 15: «Τῷ 1818 ἐπανέκαμψεν ὁ Σολωμὸς εἰς τὴν μειδιῶσαν αὐτοῦ πατρίδα, πλήρης σοφίας, τὴ προθέσει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἰταλίαν, ἵνα ἔγκατασταθῇ ἐν αὐτῇ ὡς ὁ συμπολίτης αὐτοῦ Φώσκολος».

2. Βλ. σχετικάς παρατηρήσεις ἐν Ε. Κριαρᾶ, Διονύσιος Σολωμός, Θεσσαλονίκη 1957, σελ. 39 ἐπ.

Χάρισμα τοῦτο καὶ προνόμιον ἴσχυνδᾶς φυλῆς, ἥτις δὲν φοβεῖται οὔτε ἀποφεύγει τὰς ἔνεας ἐπαφὰς καὶ προσμείξεις. "Οπως δὲ ἀρχαῖος δὲν ἀπορρίπτει δ, τι ἔνον, ἀλλ' ἀφομοιώνει αὐτὸς εὐχερῶς καὶ τὸ ἔξελληνίζει, πλουτίζων τὴν Ἱδίαν παράδοσιν καὶ τὰς Ἱδίας ἀρετάς, τοιουτορόπως καὶ δὲ Σολωμὸς δὲν διστάζει νὰ πάρῃ καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ δ, τι καλὸν καὶ ὡραῖον ενδίσκει εἰς τοὺς πνευματικοὺς ἑκείνους κόσμους, τοὺς δποίους ἐγγάρισεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, καὶ νὰ πλουτίσῃ τὴν ἔθνικὴν πνευματικὴν παρακαταθήκην.

"Η Ἰταλικὴ σκέψις κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγγλικὴ καὶ ἡ γερμανική, συνενοῦνται, συγχωνεύονται, ἀφομοιοῦνται ὑπὸ τὴν γενικωτέραν ἐλληνικὴν οὐσίαν. Δὲν γίνεται ἡ φωνὴ τοῦ Σολωμοῦ Ἰταλική, γερμανική ἢ ἀγγλική, ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ Ἰταλική, ἡ γερμανική καὶ ἡ ἀγγλική σκέψις εἰς τὸ στόμα τοῦ Σολωμοῦ γίνονται ἐλληνικαί.

"Ο Ἰάκωβος Πολυλᾶς, βαθυστόχαστος νοῦς, ἐκ τῶν κριτικωτέρων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, οἰκογενειακὸς φίλος, πιστὸς μαθητὴς καὶ ἔνθερμος θαυμαστὴς τοῦ ποιητοῦ, εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἀγάπην τοῦ δποίου ὀφεύλομεν τὴν συγκέντρωσιν, κατάταξιν καὶ ἔκδοσιν τῶν Εὑρισκομένων τοῦ Σολωμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν γνωριμίαν τῶν σημαντικωτέρων εἰδήσεων περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐνδομύχων σκέψεων αὐτοῦ, μᾶς πληροφορεῖ τὰ ἔξης ἐπὶ τοῦ θέματος:

"Καὶ τότε, ὡς λέγεται, ἐμελετοῦσε νὰ γυρίσῃ εἰς τὴν Ἰταλία καὶ νὰ ἔγκαταστηθῇ ἑκεῖ· ἀλλὰ ἐὰν καὶ ἐφαίνετο δτι ἡ βυζάστρα ἐπρεπε νὰ τὸν ἀποσπάσῃ γιὰ πάντα ἀπὸ τὲς μητρικὲς ἀγκάλες, καὶ δὲ φωτισμένος νοῦς του ἔβλεπε εἰς τὴ φιλολογικὴ καὶ πολιτικὴ κατάσταση τοῦ τόπου του μίαν ἐρημία, ὅμως τὸ πνεῦμα ἑκεῖνο, τὸ δποῖο μυστικὰ ἀναφτέρωνε κάθε ἐλληνικὴ καρδιά, προμηνυτικὸ τῆς ἔθνικῆς νεκρανάστασης, δὲν ἐδύνατο εἰμὴ ἐνεργητικότατα νὰ τὸ ἀκούσῃ ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητῆ μας· διότι αὐτή, μὲ δλη τὴν ἔνη ἀναθροφή, μὲ δλη τὴ δύναμη δποὺ ἔχουν οἱ πρῶτες ἐντύπωσες, ἐσώζετο ἐλληνικότατη παράδειγμα δχι πρῶτο, ἀλλὰ σημαντικότατο, τῆς θαυμαστῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀτομικότητος, ἡ δποία δὲν προδίνει τὸν ἔαυτό της οὔτε εἰς τὴ δύναμη τῆς βίας, οὔτε εἰς τὴ χάρη τῆς ἔνης μορφῆς»¹.

Τὴν μεταστροφὴν αὐτὴν καὶ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἐλληνικῆς συνειδήσεως δ ποιητὴς ὀφείλει εἰς διαφόρους συντελεστὰς καὶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν ποικίλων πηγῶν. Τὰς ὀνομάζει δ ἵδιος καὶ δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς εὐχερῶς νὰ τὰς διακρίνωμεν εἰς τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς τέχνης του. "Η κλασικὴ παιδεία, μὲ τὸ πλούσιον περιεχόμενον, ἡ Ἀγία Γραφή, μὲ τὰς ὑψηλὰς Ἱδέας, καὶ κυρίως δ νεώτερος ἐλληνισμὸς εἰς τὰς ποικίλας αὐτοῦ ἐκδηλώσεις

1. Ἰακώβος Πολυλᾶς, Προλεγόμενα εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν Εὑρισκομένων τοῦ Σολωμοῦ, σελ. 13 (αἱ παραπομπαὶ, ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, γίνονται εἰς τὴν ἔκδοσιν: Διονυσίου Σολωμοῦ, "Ἀπαντα, τόμ. πρῶτος: Ποιήματα, Ἐπιμέλεια - Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, "Ικαρος, 1948).

— ἀπὸ τῆς χρητικῆς σχολῆς, μὲ κέντρον τὸν Ἑρωτόκριτον, ἀπὸ τὸν ὅποιον δανείζεται εἰκόνας καὶ περιγραφάς, μέχρι τῶν προεπαναστατικῶν ποιητῶν Χριστοπούλου, Βηλαρᾶ καὶ Φεραίου, ἕκαστος τῶν ὅποιων προσφέρει κάτι εἰς τὸν ποιητὴν διὰ τὴν ἐλληνικωτέραν διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐμπνεύσεως αὐτοῦ καί, τέλος, μέχρι τῶν προσολωμικῶν τῆς γενετείρας του, οἵτινες, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν πολὺν Μαρτελάον, εἶχον παρασκευάσει τὸν δρόμον — συμμετέχουν πάντες καὶ συμπράττουν εἰς τὴν ταχεῖαν πρόοδον καὶ τὴν φιλικὴν ἀνανέωσιν τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ.

“Ομως τὸ δημοτικὸ τραγούδι — ἡ εἰλικρινεστέρα αὐτὴ φωνὴ τοῦ ἔθνους — θὰ ἀποτελέσῃ τὸν κυριώτερον ὅδηγὸν διὰ τὸν προσανατολισμὸν τοῦ Σολωμοῦ. Ἐκ τῶν πρώτων θὰ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν θὰ στηριχθῇ καὶ θὰ ἀναζητήσῃ τὴν γνησίαν ψυχῆν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ δημοτικὴ ποίησις θὰ ὑποδείξῃ εἰς τὸν ποιητὴν τὸν δρόμον τῶν μεγάλων ἰδανικῶν τοῦ ἔθνους¹.

“Εκτοτε ἀρχίζει ἡ μαραρὰ καὶ δραματικὴ πορεία πρὸς κατάκτησιν τῶν μορφικῶν καὶ οὐσιαστικῶν στοιχείων, ἐπὶ τῶν ὅποιων θὰ ὑψωθῇ τῆς νέας ἐλληνικῆς ποιήσεως τὸ οἰκοδόμημα. Πορεία δυσχερής, οὐχὶ σπανίως σκληρὰ καὶ τραγική, ἥτις πολλάκις θὰ κουράσῃ τὸν Σολωμὸν μέχρι σημείου νὰ ἀναγκάζεται νὰ σταματᾷ ἀπογοητευμένος καὶ ἀβέβαιος. Ἐν τούτοις δὲν ἀργεῖ νὰ πλησιάσῃ τὸ ἐλληνικὸν περιβάλλον καὶ νὰ ἐπανεύρῃ τὴν ἐλληνικὴν συνείδησιν, καθαράν, ἀσπιλον, ἀγνήν, νὰ κατακτήσῃ ὅλα τὰ ἐθνικὰ ἔκεΐνα στοιχεῖα, τὰ ὅποια ὅδηγοῦν πρὸς τὴν ἐλληνικὴν πραγματικότητα, καὶ νὰ κλείσῃ μέσα εἰς τὴν ψυχήν του τὴν Ἑλλάδα, τὸ ὑψηλότερον ἰδανικὸν τῆς ζωῆς του².

* * *

Μεγάλην νίκην ἀποτελεῖ ἡ κυριαρχία τῆς τεχνικῆς: τῆς γλώσσης δηλαδὴ καὶ τῆς μετρικῆς ἀρμονίας.

Ἐν πρώτοις ἡ γλῶσσα· ἡ γνησία γλῶσσα τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως, τὸ κυριώτερον μέσον τῆς ἐθνικῆς ἐκφράσεως.

Δὲν γνωρίζομεν μέχρι ποίου σημείου εἶχε κατορθώσει ὁ ποιητὴς νὰ ἐκμάθῃ αὐτὴν πρὸιν ἢ μάναχωρήσῃ, εἰς ἥλικιαν δέκα μόλις ἔτῶν, εἰς Ἰταλίαν.

1. Γ. Θ. Ζώρα, Ποίησις καὶ πεζογραφία τῆς Ἑπτανήσου, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθῆναι 1953, σελ. 28 ἐπ.

2. Νομίζω, ὅτι δὲν ἐγράφη ἀκόμη μελέτη περὶ τῆς προσπαθείας τοῦ Σολωμοῦ, δπως κυριαρχήσῃ τῶν μέσων ἐκφράσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ του δράματος πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητος. Ἀπαραίτητον θὰ ἔτο προηγουμένως νὰ ἔξετασθῇ ἡ βαθμιαία γλωσσική, στιχουργική καὶ πνευματική πορεία τοῦ ποιητοῦ ἀπὸ τῶν πρώτων ἀβεβαιών πειραματισμῶν μέχρι τῆς πλήρους καὶ συνειδητῆς ἐπιτυχίας.

Μὲ τὴν ταπεινῆς καταγωγῆς μητέρα του, τὴν Ἀγγελικὴν Νίκλη, βεβαίως, θὰ ώμιλει τὴν ἑλληνικήν. Ἄλλὰ μὲ τοὺς εὐγενεῖς συνομηλίκους τῶν ἀριστοχρατικῶν οἰκογενειῶν τῆς Ζακύνθου, ως καὶ μὲ τοὺς παιδαγωγοὺς καὶ διδασκάλους, ἵδια δὲ τὸν περίφημον Ἰταλὸν Ἱερωμένον Santo Rossi, ὅστις τὸν παρέλαβεν ἐξ ἀπαλῶν δνύχων, καὶ ὑπὸ τὴν συνοδείαν τοῦ δποίου μετέβη εἰς Ἰταλίαν, ποίαν γλῶσσαν μετεχειρίζετο; Ἀναμφιβόλως τὴν Ἰταλικήν! Ἡ τελευταία δὲ αὕτη ὑπεσκέλισε τελείως τὴν ἑλληνικήν, ἀφοῦ δὲ Σολωμὸς παρέμεινεν ἐπὶ δλόκληρον δεκαετίαν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖ συνεπλήρωσε τὴν μέσην καὶ τὴν ἀνωτέραν παιδείαν¹.

Τὸ δμολογεῖ δὲ τὸν ἕπαύριον τῆς ἐπανόδου του εἰς τὴν γενέτειραν, τῷ 1818, εἰς ἥλικιαν 20 ἔτῶν. Εἰς παρατήρησιν τοῦ Τρικούπη, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀναμένει τὸν μεγάλον τῆς ποιητήν, ἀπαντᾷ μετά τινος πικρίας, ὅτι δὲν κατέχει καν τὴν ἑλληνικήν γλῶσσαν. Πῶς δύναται ποτὲ νὰ γίνῃ αὐτὸς δδηγός, ἀφοῦ δὲ τὸν ἄγνοεῖ τὸ φραστικὸν μέσον; Καὶ πῶς νὰ συλλάβῃ καὶ ἐκφράσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὸ δποῖον ἔξησε τόσον μακράν; Ἡ θέσις του εἶναι ἀλλοῦ!²

Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Τρικούπη τὸν πείθει νὰ μεταβάλῃ τὰ σχέδιά του καὶ τὰς προθέσεις του: Πατρίς του εἶναι ἡ Ἑλλάς, μητρική του γλῶσσα ἡ ἑλληνική, καὶ μόνον εἰς τὸν ἑλληνικὸν Παρνασσὸν ἔχει στηθῆ ὁ θρόνος του καὶ τὸν προσμένει. «Τὸ ποιητικόν σας τάλαντον, — τοῦ τονίζει ὁ Ἑλλην πατριώτης — σᾶς ἐπιφυλάσσει ὅραιαν θέσιν εἰς τὸν Ἰταλικὸν Παρνασσόν, ἀλλ' αἱ πρῶται εἶναι ἡδη κατειλημμέναι. Ὁ ἑλληνικὸς Παργασπός δὲν ἔχει ἀκόμη τὸν Δάντε του»³. Χρέος καὶ ἀποστολή του εἶναι νὰ ἀνοίξῃ τοὺς νέους πνευματικοὺς δρόμους τοῦ Ἔθνους.

Μὲ πρωτοφανῆ ἀγάπην καὶ ἐνθουσιασμὸν φίπτεται εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς. Διδάσκαλός του δὲ τὸν Τρικούπης καὶ ἀναγνωσματάριον τὰ Λυρικὰ ποιήματα τοῦ Μακεδόνος ποιητοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, τὰ δποῖα πρὸ δλίγου χρόνου είχον ἴδει τὸ φῶς ἀκριβῶς εἰς τὴν Ἐπτάνησον⁴.

Τὸ πρᾶγμα ἡτο ἀκόμη δυσχερέστερον, ἀν σκεψθῶμεν, ὅτι καὶ ἡ ἑλλη-

1. Αἱ περὶ τῆς κατὰ τὰ πρῶτα παιδικὰ ἔτη τοῦ Σολωμοῦ παιδείας αὐτοῦ εἰδήσεις δὲν είναι οὔτε σαφεῖς οὔτε ἀκριβεῖς.

2. «Πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἰταλίας — γράφει ὁ Κριαρᾶς — τὸν τραβοῦσε βέβαια καὶ ἡ βαθιά του Ἰταλομάθεια καὶ ἡ πλούσια παράδοση τῆς Ἰταλικῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν είναι ἀκόμη ἀληθινὰ κύριος τοῦ γλωσσικοῦ του ὁργάνου, — ἀν ἦθελε νὰ ἀφιερωθῇ ἀποκλειστικὰ στὴν καλλιέργεια καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας». Ε. Κριαρᾶς, Διονύσιος Σολωμός, ἐνθ' ἀν., σελ. 37.

3. Ἐπιστολὴ Σπ. Τρικούπη πρὸς Ἰάκωβον Πολυλάν, Παναθήναια, τόμ. Δ', 1902, σελ. 222.

4. «Οταν είδα — γράφει ὁ Τρικούπης, ἐνθ' ἀν. — ὅτι τοῦτο ὑπέκαιε τὴν φιλαυτίαν του, ἐπρομηθεύθην τὴν ἴδιαν ἡμέραν ἐν ἀντίτυπον τῶν Ὡδῶν τοῦ Χριστοπούλου. Ἀπὸ τῆς ἐπαύριον ἡρχίσαμεν τὴν μελέτην καὶ ἐπὶ τινας μῆνας ἡ ἐνασχόλησίς μας δλην τὴν ἡμέραν ἡτο τὰ ἑλληνικά».

νική γλῶσσα δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποκτήσει σαφῶς καθορισμένην λογοτεχνικὴν μορφήν. Ὁ Σολωμὸς τοιουτορόπως ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσῃ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον διττὴν δυσκολίαν: καὶ τὴν ἐλληνικὴν νὰ ἔχμαθῃ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ καὶ τὴν γλῶσσαν ταύτην νὰ καλλιεργήσῃ καὶ νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς ἀνώτερον ὅργανον τοῦ ποιητικοῦ λόγου.

Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς πείρας, τὴν ὅποιαν εἶχεν ἀποκτήσει ἐκ τῆς ἐπισταμένης μελέτης τῶν ἔογων τῆς αρητικῆς σχολῆς, τοῦ Χριστοπούλου, τοῦ Βηλαρᾶ, ἵδιᾳ δὲ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ἀναζητεῖ τὴν τελείαν μορφήν. Ὅλαι αὐταὶ αἱ πηγαὶ ἀποτελοῦν διὰ τὸν ποιητὴν τὴν πρώτην μόνον ὕλην διὰ τὴν περαιτέρῳ πρόδοδον, ἵτις θὰ συντελεσθῇ διὰ τῆς ἀτομικῆς εὑαισθησίας, τοῦ προσωπικοῦ ποιητικοῦ ταλάντου καὶ τῆς ἐμφύτου μουσικότητος.

« Ἀλλὰ ποιὸ εἶναι τὸ ἴδεολογικὸ πιστεύω τοῦ ποιητῆ; — γράφει ὁ Κριαρᾶς —. Νομίζω δτὶ τὴ βαθύτερη ἴδεα ποὺ κρύβει ὁ Διάλογος τὴ συνοψίζει ἥ περιφημη φράση: ‘Υποτάξου πρῶτα στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ καί, ἀνείσαι ἀρκετός, κυρίεψε την. Ὁ Σολωμός, ποὺ ἔχει βαθύτερα κατατοπιστῇ στὴ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, αἰσθάνεται δτὶ ἥ γλῶσσα αὐτῆ, ἐπαρκής γιὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δὲν μπορεῖ νὰ ἴκανοποιήσῃ τὶς πλατύτερες καὶ βαθύτερες ἀνάγκες μιᾶς ἔντεχνης καὶ προσωπικῆς λογοτεχνίας. Ξεγωρίζει βαθιὰ μέσα του τὴν ἔννοια τῆς γλῶσσας μὲ τὸ τυπικό της — καὶ εἶναι αὐτὴ ποὺ προβάλλει ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια — ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ λογοτεχνικοῦ ὕφους, τοῦ προσωπικοῦ ὕφους τοῦ κάθε συγγραφέα ἥ καὶ γενικότερα τοῦ ὕφους μιᾶς γλῶσσας ποὺ γράφεται. Τῆς καλλιεργημένης λογοτεχνικὰ γλῶσσας βλέπει ὁ Σολωμὸς πὼς ἄλλη πρέπει νὰ εἶναι ἥ διανοητικὴ ὑφὴ καὶ ἥ συγκρότηση. Πρέπει ὅμως ἀναπόφευκτα ἥ λογοτεχνικὴ γλῶσσα νὰ στηρίζεται στὴ λαϊκὴ χρήση, γιατὶ ἀπὸ κεῖ θὰ ἀντλήσῃ τὸ ἀπαραίτητο αἷμα τῆς ζωῆς. Γιὰ τὸ Σολωμὸ ἥ λαϊκὴ γλῶσσα συγκροτεῖ ἔνα εἶδος παράδοσης, ποὺ ὁ μεταγενέστερος δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀγνοήσῃ, ἀλλὰ νὰ τὴν καρπωθῇ καὶ νὰ προσπαθήσῃ ξεπερνώντας την καλλιτεχνικὰ νὰ τὴν ἔξυψωσῃ. « Was du ererbt von deinen Vätern hast, || Erwirb es, um es zu besitzen », || ἔγραφε καὶ ὁ Γκαΐτε στὸ Φάουστ »¹.

Ἡ γλωσσικὴ νίκη τοῦ Σολωμοῦ ἀποτελεῖ ἐν τῶν σημαντικωτέρων κατορθωμάτων, αἱ δὲ ἀγαθαὶ συνέπειαι αὐτῆς θὰ παραμείνουν καταφανεῖς καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἐπέτυχε νὰ δαμάσῃ τὸ γλωσσικὸν ὅργανον καὶ νὰ ἀναδειχθῇ ἐνωρὶς ὁ καλύτερος καλλιεργητὴς τῆς δημοτικῆς λογοτεχνικῆς μας γλῶσσης.

« Ἀπὸ τὴ φύση — παρατηρεῖ ὁ Παλαμᾶς — κι ἀπὸ τὸν ἀέρα ὅλον τῆς ὅλης ἐλληνικῆς κοινωνίας γραμματισμένων κι ἀγοράμιατων παίρνει τὰ ζωντανά, τὰ πιὸ σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς γλῶσσας, καὶ καλλιτεχνικὰ σφυ-

ροκοπεῖ τὴ δική του. Κάνει δὲ τι κάνουν δῆλοι οἱ δυνατοὶ τεχνῖτες τοῦ λόγου, μάλιστα ἐκεῖνοι ποὺ πρωτοστατοῦντες τὴ γέννηση τῶν ἐθνικῶν φιλολογιῶν. Κάνει δὲ τι δὲ τὸ « Διάλογό » του πρῶτα ὑποτάσσεται τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξῃ καὶ αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του »¹.

Μὲ τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην ἔμπνευσιν καὶ δύναμιν, τὴν δποίαν εὑρίσκομεν εἰς τοὺς μεγάλους μόνον συγγραφεῖς καὶ προδρόμους, δὲ Σολωμός κατώρθωσε νὰ ἀνυψώσῃ τὴν πτωχὴν καὶ ἐν πολλοῖς ἀμορφον ἐλληνικὴν δημοτικὴν γλῶσσαν εἰς μέσον ἐκφράσεως καὶ τῶν πλέον λεπτῶν καὶ ὑψηλῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων.

Ο Σολωμός, μὲ τὴν ἔμφυτον μουσικότητα καὶ τὴν εὐαισθησίαν τοῦ μεγάλου δημιουργοῦ, γνωρίζει δὲ αἱ ἀκρότητες μόνον ζημίαν καὶ πρόσκομμα εἰς τὴν φυσικὴν ἐξέλιξιν τῆς γλῶσσης ἀποτελοῦν. Διὰ τοῦτο ἀποφεύγει ἐπιμελῶς τοὺς ἐξωφρενισμοὺς παλαιοτέρων, συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων « γλωσσοπλαστῶν », καὶ παρέχει τὸ μέτρον, τὸ δποῖον δφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ ἡ λογοτεχνία μας². *

* * *

Τὸ ἔτερον μορφικὸν στοιχεῖον τῆς ποιήσεως, τὸ μέτρον, ὑφίσταται καὶ αὐτὸς παράλληλον ἐπεξεργασίαν. Ο ποιητὴς ἀρχίζει μὲ τὰ ἔνοτροπα ἵταλικὰ μέτρα, τὰ δποῖα εἶχον μέχρι τότε χρησιμοποιήσει καὶ οἱ λοιποὶ Ἐπτανήσιοι

1. Κ. Παλαμᾶ, Δ Σολωμός : « Η ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἔκδοσιν : Διονυσίου Σολωμοῦ, "Απαντα τὰ εὔρισκόμενα, Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ, Ἐθῆναις 1901, σελ. λε'.

2. Βλ. Θ. Α. Σοφοκλέους, Τί σημαίνει δὲ Σολωμός γιὰ τὸν Ἐλληνισμό, Κυπριακὰ Γράμματα, 1952, σελ. 201 : « Ο Ἐλλην διαβάζοντας τὸ Σολωμὸν ἀναγαλλιάζει δχι μόνο γιατὶ βρίσκει στὴν ποίησή του τὴν ἴδια τὴν ἐκφρασή του, τὴν ψυχική του διάθεση, τὸ φρόνημά του, τὸ πνεῦμα τέλος ἐκεῖνο τὸ ἀθάνατο, ποὺ πάντα ἀναθένει μέσα του καὶ σπρώχνει σὲ ἀνατάσεις καὶ δοξασμένες δημιουργίες. Είναι καὶ γιατὶ χαίρεται τὴ γλῶσσα του, ποὺ τὴ νοιώθει καθολικὰ δική του ἔξω ἀπὸ χρονικὰ καὶ τοπικὰ πλαίσια. Είναι ἀξιοθαύμαστο πὼς καὶ σήμερα ὑστερα ἀπὸ ἐνάμισυ αἰῶνα περίπου δὲν αἰσθανόμαστε στὴ γλῶσσα τοῦ Σολωμοῦ καμμιὰ χρονικὴν ἀπόσταση, κανένα ξάφνιασμα ἀπὸ διαλεκτικοὺς τύπους, ὅπως συμβαίνει μὲ πολλοὺς ἄλλους καὶ σύγχρονούς μας ἀκόμη λογοτέχνες. Οἱ λίγοι ἴδιωματικοὶ τύποι δὲν τὴν ἐπισκοτίζουν, δὲν τὴν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ κοινὸν γλωσσικὸν αἰσθημα τοῦ Ἐλληνος. Τῆς δίνουν μάλιστα μιὰ ζωντανὴ χάρη, μιὰν ἀπλότητα ἀληθινή, μιὰ μεστότητα γεμάτην ἀνεση καὶ σιγουριά. » Οπως ἔνοιωθε τὸ πνεῦμα καὶ τὴ ψυχὴ τοῦ Ἐλληνισμοῦ βαθειὰ μέσα του, ἔτοι ἄφηνε νὰ νοιώθῃ βαθειὰ καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ κι' ὑστερα νὰ τὴ δειξῃ κατεργασμένη μέσα ἀπὸ τὴ δική του καλλιτεχνικὴ χοάνη. « Επαιρνε τὸ γερό, ἀλλ' ἀκατέργαστο καὶ φτηνὸν μέταλλο τῶν λέξεων τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς κι' ἔβγαζε στὸ φῶς λέξεις, ποὺ ἀνάδιναν μιὰ καινούργια λάμψη καὶ ποὺ λυγοῦσαν ἀπαλὰ κάτω ἀπὸ τὴ θερμὴ πνοή, ποὺ τὶς ἔμψυχωνε ».

πρόδρομοι καὶ τὰ δποῖα ἦσαν καὶ εἰς αὐτὸν τόσον οἰκεῖα ἀπὸ τὰ πρῶτά του ἔργα εἰς τὴν Ἰταλικήν¹.

Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὅμως αἰσθάνεται τὴν ἔλξιν τοῦ ἑλληνικοῦ δεκαπεντασυλλάβου, τοῦ ὅμηρικοῦ τούτου στίχου τῆς νεωτέρας ποιήσεως.² Ή βαθυτέρα ἐπαφὴ μὲ τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα ἔξοικειώνει τὸν ποιητὴν μὲ τὸ καθαρῶς ἑλληνικὸν τοῦτο μέτρον, τὸ δποῖον εἶναι ἴκανὸν νὰ ἐκφράζῃ τὰ λεπτότερα τῆς ἑλληνικῆς λυρικῆς μούσης αἰσθήματα, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ πνεύματος τοὺς ὑψηλοὺς ἐπικοὺς τόνους. Τὸν δεκαπεντασύλλαβον χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ ποιητὴς μας, ἵδιαιτέρως εἰς τὰς ὠδιμωτέρας καὶ ὑψηλοτέρας τῆς ποιητικῆς του τέχνης συνθέσεις, ἀπὸ τοῦ Πόρφυρα εἰς τὸν Νικηφόρον Βρυέννιον καὶ ἀπὸ τοῦ Κορητικοῦ εἰς τοὺς Ἐλευθέρους Πολιορκημένους, καὶ ἀκόμη εἰς τὸν μόνον διασωθέντα στίχον τῆς Ἐλληνίδας μητέρας.

Τὸ εὔρωστον καὶ ἀρρενωπὸν τοῦτο μέτρον εὑρίσκει εἰς τὸν Σολωμὸν τὸν ἐνθουσιώδη καλλιεργητὴν εἰς τὴν διπλῆν αὐτοῦ μορφήν, τὴν ὅμοιοκατάληκτον κατ' ἀρχάς, καὶ τὴν ἀνομοιοκατάληκτον βραδύτερον, ἐλευθέραν πλέον ἔξωτερικῶν κοσμητικῶν, τῆς ὅμοιοκατάληξίας δηλαδή, τὴν δποίαν ὁ Παλαμᾶς θὰ ὀνομάσῃ δεκάτην μοῦσαν, ἀλλ' ὁ Κοραῆς καὶ ὁ Κάλβος θὰ καταδικάσουν καὶ θὰ ἀπεμπολήσουν ὡς « βάρβαρον ».

“Οπως εἰς τὴν γλῶσσαν, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὸ μέτρον, συνεχής καὶ ἐπίπονος εἶναι ἡ πορεία πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀρτιωτέρας καὶ τελειοτέρας ἑλληνικῆς μορφῆς τοῦ στίχου. “Οπως δὲ διὰ τὴν γλῶσσαν, τοιουτοτρόπως καὶ διὰ τὸ μέτρον, ὁ Σολωμὸς φρονεῖ ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ προσωπικὴ ἴδιοφυΐα τοῦ ποιητοῦ καὶ ἡ ἀτομικὴ ἐπεξεργασία πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν τῶν ἔθνικῶν μορφῶν τῆς ποιήσεως. Τῆς συνεχοῦς ταύτης προσπαθείας μαρτυρίαν ἀποτελοῦν τὰ τρία διαδοχικὰ σχεδιάσματα τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων. ‘Απὸ τὸν ἔξασύλλαβον ἀμφίβραχν τοῦ πρώτου σχεδιάσματος, περιῆρε εἰς τὸν ὅμοιοκατάληκτοντα κατὰ δίστιχα δεκαπεντασύλλαβον τοῦ δευτέρου καὶ, τέλος, εἰς τὸν ἀνομοιοκατάληκτον δεκαπεντασύλλαβον τοῦ τρίτου.

Κάθε εἰκών, κάθε ἐνότης, κάθε στίχος πλάσσεται καὶ ἀναπλάσσεται δἰς καὶ τρίς καὶ δεκάκις ἐνίοτε, μέχρις ὅτου ἡ ἑλληνικὴ ἴδεα περιβληθῇ καὶ τὸ γνήσιον ἑλληνικὸν ἔνδυμα.

Τώρα πλέον, γράφει ὁ Ἀποστολάκης³, « καὶ ὁ στίχος παρουσιάζει τὴν μεγαλύτερη τελειότητα· φεύγει καὶ τὸ τελευταῖο σημάδι τῆς ἔξωτερικῆς σκλα-

1. Γ. Θ. Ζώρα, Ποίησις καὶ πεζογραφία τῆς Ἐπιανήσου, ἐνθ' ἀν., σελ. 46 - 49, Ν. Β. Τωμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, ἐνθ' ἀν., σελ. ϕέγ': « Μία δευτέρᾳ περίοδος ἀρχίζει διὰ τὸν Σολωμὸν ἀφ' ἣς ἐπεζήτησε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ ξένα μετρικά συστήματα (καὶ ὅσα ἀκόμη εἶχαν ἔθνικοποιηθῆ ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ ἐπιτυχοῦς χρήσεως εἰς τὴν Νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν, δπως ὁ ἐνδεκασύλλαβος) καὶ νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τῶν γνησίως νεοελληνικῶν ».

2. Γιάννη Ἀποστολάκη, Τὰ τραγούδια μας, Ἀθῆναι 1934, σελ. 286-287.

βιᾶς, ἡ δύμοιοκαταληξία, ὁ καθένας στίχος στέκεται τώρα στεφεδὸς κ' εὐλύγιστος, ἔτοιμος νὰ κρατήσῃ ἀπάνω του τὴν ψυχὴ σ' δλα της τὰ πετάματα. Ἡ ἀρμονία του γίνεται ὀλότελα ἐσωτερική, μόλις τὸν ἀκούσης ποτίζει τὴν ψυχὴ σου καὶ χορταίνει ἀμέσως· πρέπει δύμως ν' ἀφῆσης κάθε ἐλπίδα μὲ τὴν ἀνάλυση νὰ βρῆς τὸ μυστικό της — θὰ ἥταν τὸ ἴδιο νὰ ζητοῦσε κανεὶς νὰ βρῇ τί κάνει τὴ μυρούδιὰ τοῦ λουλουδιοῦ ποὺ τὸν λιγώνει — καί, πραγματικά, τώρα βρισκόμαστε στὸ περιβόλι τῆς ψυχῆς, τὸ μοσχαναθρεμμένο».

* * *

‘Ἄλλ’ ἐὰν δὲ ποιητὴς εἴχεν εὗρει τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸ προσφίλεσ του περιβάλλον, δὲν εἴχεν δύμως εὗρει ἀκόμη καὶ τὴν ‘Ἑλλάδα’ δὲν εἴχε συλλάβει τὸ βαθύτερον νόημα τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδος. Τὰ πρῶτα Ἑλληνικὰ ποιήματα προμηνύουν τὸν καλὸν ποιητήν, ὅχι δύμως καὶ τὸν μέγαν ἔθνικὸν ποιητήν.

‘Εχοειάζετο τὸ συγκλονιστικὸν γεγονός, τὸ δποῖον θὰ μετέβαλλε τελείως τὸν ἀνθρωπὸν καὶ τὸν καλλιτέχνην, τὸν ‘Ἑλληνα καὶ τὸν δημιουργόν. Τὸ συγκλονιστικὸν γεγονός, τὸ δποῖον θὰ μετέβαλλε τὸν ψάλτην τῆς ἐφημέρου χαρᾶς καὶ τῶν ἐρώτων εἰς ἔμνικὸν βάρδον, ποιητὴν τῆς Ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἔθνικοῦ μεγαλείου.

Καὶ τὸ γεγονός τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις!¹

Κατ’ ἀρχὰς δὲ Σολωμὸς μένει ἔκθαμβος πρὸ τοῦ μεγαλείου. Ἡ μοῦσά του ἐπί τινα χρόνον σιωπᾷ. Αἰσθάνεται δὲ μία οιζικὴ ἄλλαγὴ γίνεται μέσα του. Ἡ πνευματικὴ του πορεία ἀλλάζει ἐξ ὀλοκλήρου. Κάτι συγκλονίζει τὴν ὕπαρξίν του καὶ τοῦ ἀνοίγει νέους δρόμους. Ο νεαρὸς καὶ ἀφροντις ποιητὴς, τὸν δποῖον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἴχον ἀπασχολήσει μόνον ἐλαφρά, παροδικὰ θέματα, τώρα βλέπει δὲ τὴν ἐφθασεν ἡ ὥρα τοῦ Χρέους πρὸς τὴν πατρίδα, τὸ δποῖον τοῦ εἴχεν ἄλλοτε ὑποδείξει δὲ Τρικούπης.

«‘Ἡ σπίθια κρυμμένη ’ς τὴ στάχτη» εἴχεν ἔξαφνα φωτίσει τὸν σκοτεινὸν οὐρανὸν τῆς ὑποδούλου πατρίδος, χάρις εἰς τὴν μακρὰν καὶ ἐνθουσιώδη προπαρασκευὴν τῶν ἀνθρώπων τῆς σκέψεως καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς δράσεως. Οἱ πρῶτοι μὲ τὸν φλογερὸν λόγον καὶ τὸ ἐμπνευσμένον κήρυγμα τῆς παιδείας², οἱ δεύτεροι μὲ τὰς ὑλικὰς δυνάμεις καὶ τὴν ἀπεγγωσμένην τόλμην

1. Αἱ περὶ συμμετοχῆς τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν Φιλικὴν ‘Ἐταιρείαν πληροφορίᾳ παραμένουν ἀβέβαιαι. “Οσον ἀφορᾶ εἰς τὴν μὴ συμμετοχὴν του εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐπαναστάσεως πολλὰ ἐγράφησαν. Βλ. σχετικῶς Γ. Θ. Ζώρα, Σολωμικά, ‘Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐπιθεωρήσεως» (Ρώμης), σελ. 3 - 5.

2. ‘Ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. ‘Α π. Δασκαλάκη, Οἱ ‘Ἑλληνες λόγιοι τῆς προπαναστατικῆς περιόδου καὶ ἡ συμβολὴ αὐτῶν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, ‘Ἐπιστημονικὴ ‘Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1954 - 1955, σελ. 187 - 204.

ἔδωσαν ζωὴν εἰς τὰ μακραίωνα δῖνειρα καὶ εἰς τὰς μυστικὰς ἐλπίδας τοῦ ἔθνους. Ὁ υπὲρ πάντων ἄγὼν εἶχεν ἀρχήσει. « Δὲν ἐπρόκειτο πλέον ἀπλῶς — παρατηρεῖ ὁ Τωμαδάκης¹ — περὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, διανομῆς γαιῶν, δικαστικῆς κατοχυρώσεως. Ὁ βάρθαρος κατακτητὴς ἦτο ἔνος, ἀσιάτης, μουσουλμάνος, ὁ ἄγὼν ἦτο ἄγὼν χριστιανικὸς κι' εὐρωπαϊκὸς καὶ ἀνθρωπινος. Θὰ ἀνέκτα τὴν πολιτικὴν καὶ πολιτιστικὴν του ὑπόστασιν ἀρχαῖος λαὸς ὁ δῆποις εἶχε φωτίσει τὴν Εὐρώπην; Θὰ εὔρισκεν ἔκφρασιν ὁ πόθος του δι᾽ Ἐλευθερίαν; Θὰ ἐπραγμάτωνεν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος — τὴν σκέψιν, τὴν τέχνην, τὴν ἴστορίαν — ἀνάλογα πρὸς τὰ καταπληκτικὰ κατορθώματά του τὰ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν; » Ενας ἔρως ἔχρειάζετο τώρα: Τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀναστάσεως. Καὶ μία ἀσχολία ἦτο ἡ σοβαρωτέρα διὰ τὸν Ποιητήν: γὰρ ἐνθουσιάσῃ, νὰ νουθετήσῃ, νὰ κυρώσῃ. Αὐτὸς θὰ ἥρμηνε, θὰ ἐδικαιολόγει, θὰ ἐπροπαγάνδιζεν ἀκόμη τὸ νόημα τοῦ Ἀγῶνος. Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τὸ πρᾶγμα τὸν Σολωμόν, ζῶντα ὑπὸ τοὺς ἥχους τῶν ἀπέναντι τῆς Ζακύνθου πολεμικῶν συγκρούσεων; Ἡ πίστις ὅτι ἥλθεν ἡ ὥρα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἐθνους ἐκάλυψεν οἰανδήποτε ἀμφιβολίαν τῶν λογίων περὶ ἀκαίρου καὶ ἀπροετοιμάστου. Τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν κλεφτῶν ἔπαιρναν καινούργιο νόημα. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, οἱ ἄγωνες τοῦ Ἐλληνισμοῦ ἔρωιπτον νέον φῶς. Δὲν εἴμεθα πλέον ἔνας λαὸς δούλων, ἔνα ἀμάλγαμα καὶ συρφετὸς ἀπροσδιορίστου προελεύσεως: 'Απ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη τῶν ἀρχαίων Ἐλλήνων, Ἱερὰ δοτὰ τῆς ἴστορίας καὶ τοῦ πνεύματος, ἔξεπορεύθη ἡ Ἐλευθερία, γενναία ὅπως πρίν, ὅπως τότε».

Τὰ παλαιὰ θέματα φαίνονται εἰς τὸν ποιητὴν ἔνεα καὶ ἀσημα, ἔνοι καὶ οἱ παλαιοὶ φίλοι τῆς χαρᾶς καὶ τῶν διασκεδάσεων. Ζητεῖ τὴν ἥρεμίαν, τὴν ἀπομόνωσιν, ἵνα συγκεντρωθῇ περισσότερον καὶ ἔργασθῇ ἐντατικώτερον διὰ τὴν ἔθνικὴν ἰδέαν.

«Ωρας ὀλοκλήρους κάθεται εἰς τοὺς βράχους τῆς Ζακύνθου, ἀπέναντι τῆς ἀγωνιζομένης Ἐλλάδος, ἀπέναντι τοῦ μαρτυρικοῦ Μεσολογγίου, καὶ ζῆ νοερῶς τὰς τραγικὰς στιγμὰς τοῦ πολέμου. Εἰς τὴν σκέψιν καὶ πρὸ τῶν δακρυσμένων ἐκ τοῦ πόνου ὀφθαλμῶν του παρελαύνουν αἱ σκηναὶ τοῦ ἄγωνος, εἰς ὅλον τὸ δραματικὸν των μεγαλεῖον, ἐνῷ εἰς τὴν ψυχήν του ὠριμάζουν αἱ ἰδέαι καὶ αἱ εἰκόνες ἐκεῖναι, αἱ ὅποιαι θὰ ἀποτελέσουν τῶν μεγάλων του ποιητικῶν συνθέσεων τὴν πηγὴν καὶ τὴν ἔμπνευσιν².

Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι συμφωνεῖ τώρα πλέον μὲ τὴν θεωρίαν, ὅτι ἡ ποίησις, κατὰ τὰς κρισίμους στιγμάς, ἔχει ὑψηλὴν ἀποστολὴν καὶ σαφῆ σκοπόν: νὰ ὑμνήσῃ μόνον τὸ ἔθνος, τὴν πατρίδα, τὴν πίστιν.

1. Ν. Β. Το μαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, ἔνθ' ἀν., σελ. πβ' - πγ'.

2. Πολλὰ ἀνέκδοτα ἀναφέρονται — ἐνίστε καὶ κάπως ἀφελῆ — περὶ τῆς ψυχικῆς συμμετοχῆς τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν τραγικὴν μοῖραν τοῦ ἀγωνιζομένου Μεσολογγίου.

Είναι εύτυχημα δχι τυχαῖον, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως εῦρεν ἀμέσως τὸν ἄξιον αὐτῆς ψάλτην, καὶ εἶναι εύτυχημα ἀκόμη μεγαλύτερον, ὅτι ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἀναγεννωμένου ἔθνους συνέπιπτε μὲ τὴν ἀνατολὴν τῆς νεωτέρας ποιήσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ἐνῷ δὲ ἀγωνιζόμενος λαός, χύνων τὸ αἷμά του, ἔθετε τὰς βάσεις τῆς νέας Ἑλλάδος, δὲ Διονύσιος Σολωμὸς ἔθετε τὰς βάσεις τῆς πνευματικῆς καὶ ἡμικῆς ἀναπτύξεως τῆς φυλῆς. Ὁ ποιητὴς τοῦ Ὅμηρου ἐγίνετο δὲ συνεχιστὴς τοῦ ἔργου τοῦ Φεραίου. Ὁ ἕνας εἶχε φίψει τὸν σπόρον, δὲ ἄλλος ἔδρεπε τώρα πλουσίους τοὺς καρπούς. Εἰς τὴν φωνὴν τοῦ Πρωτομάρτυρος :

"Ως πότε, παλληκάρια, νὰ ζοῦμεν 'ς τὰ στενά;

ἀπήντα ἡ φωνὴ τοῦ βάρδου τῆς Ἐλευθερίας :

*Nai· ἀλλὰ τώρα ἀντιπαλεύει
κάθε τέκνο σου μὲ δρμή,
ποὺ ἀκατάπαυστα γυρεύει
ἢ τὴ νίκη ἢ τὴ θανή.*

Ο Σολωμὸς εἶχεν ἀνάγκην τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀνάγκην τοῦ Σολωμοῦ. Ποία θὰ ἦτο ἡ μοῖρα καὶ ἡ πορεία τοῦ Σολωμοῦ χωρὶς τὴν ἐπανάστασιν; Ἰσως θὰ ἀπέμενεν ἕνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ποιητάς, χωρὶς δόξαν καὶ χωρὶς ἀμανασίαν. Ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπαναστάσεως ποία θὰ ἦτο ἡ γενικωτέρα ἀπήχησις χωρὶς τὸν Ὅμηρον, δὲ ὁ ποιοῖς ἐνεύουσίασε τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ ἐκίνησε τὴν συμπάθειαν τῶν ἔνων; Ποῖος ἄλλος κατώρθωσε νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα τοῦ ἐλληνικοῦ κινήματος καὶ νὰ ὑμνήσῃ μὲ τόσην ζέσιν τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα;

Ο Κάλβος, Ισάξιος εἰς ποιητικὴν ἔξαρσιν πρὸς τὸν Σολωμόν, θὰ ὑμνήσῃ ἀφ' ὑψηλοῦ τὸν ἀγῶνα, μὲ μεταφυσικὴν διάθεσιν, καὶ θὰ ἵδῃ εἰς τὴν ἀρετὴν τὴν μόνην αὐτοῦ δικαιώσιν· δὲν θὰ κατορθώσῃ δῆμος ποτὲ νὰ διιλήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ. Ο Βαλαωρίτης θὰ βροντοφωνήσῃ μὲ τὴν ἴσχυρὰν καὶ πλουσίαν μοῦσάν του τὰς ἥρωϊκὰς πράξεις, δὲν θὰ ἐπιτύχῃ δῆμος νὰ προσφέρῃ τὴν συνθετικὴν εἰκόνα καὶ τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἐπαναστάσεως. Αἱ φωναὶ ὅλων τῶν ἄλλων εἶναι πολὺ χαμηλότεραι. Ο ἄκαμπτος Τερτσέτης, δὲ ἀπαλὸς καὶ γλυκὺς Τυπάλδος, δὲ ἥρεμος Μαρκοδᾶς καὶ δὲ μελαγχολικὸς Μαβίλης θὰ περιγράψουν στιγμὰς μόνον τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ δὲν θὰ δυνηθοῦν νὰ συλλάβουν ὅλην τὴν ἐπικήν δύναμιν τῶν γεγονότων.

Απὸ τοὺς ρομαντικοὺς τῶν Ἀθηνῶν, ὅσον καὶ ἀνὴρ πατριδολατρία ἐμπνέῃ τοὺς στίχους των, κανεὶς δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ εἰς ἕνα συνθετικὸν ἔργον τὴν εἰκόνα τοῦ μεγαλείου τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ δυστυχῶς δὲν θὰ τὸ ἐπιτύχουν καὶ τῶν μεταγενεστέρων ἐποχῶν οἱ ποιηταί.

Αντιθέτως, δὲ Ὅμηρος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ,

πολιτική, ιστορική καὶ ποιητική ἐν ταυτῷ σύνθεσις ἀξιοποιήσεως καὶ δικαιώσεως τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ ἔπαινος τῶν μεγάλων καὶ ἡρωϊκῶν πράξεων, ἀναδεικνύει τὸν συγγραφέα βαθὺν γνώστην τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως καὶ προσεκτικὸν μελετητὴν τῶν Ἑλληνικῶν προβλημάτων.

Οτε ἔγραψε τὸν "Υμνον, δ Σολωμός ἦτο μόλις 25 ἔτῶν. Ἀλλὰ ποία ώριμότης σκέψεως καὶ ποία πληρότης συλλήψεως! Ἡ Ἐλευθερία, ὡς Ἰδέα, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐλευθερία, ὅπως τὴν εἶδε μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του, ἥτις γνωρίζει νὰ διακρίνῃ τὸ βαθύτερον καὶ οὐσιαστικὸν ἀπὸ τὸ ἐπουσιῶδες καὶ ἐπιφανειακόν, ἔξερχεται ἀπὸ τὰ κόκκαλα τὰ Ἱερά, πονεμένη καὶ αἰμόφυρτος, ἀκμαία ὅμως καὶ ἀποφασισμένη νὰ ἀναλάβῃ νέους ἀγῶνας ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου. Ἐχει σφυρηλατηθῆ μὲ τὰ δάκρυα, μὲ τὸ αἷμα, μὲ τὴν θυσίαν, μὲ τὴν ἀγοίαν καὶ σκληρὰν τυραννίαν τοῦ κατακτητοῦ, μὲ τὴν ἀναλγησίαν καὶ τὸν χλευασμὸν τῶν ἴσχυρῶν, μὲ τὴν τραγικὴν πεῖραν τῶν αἰώνων, μὲ τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὸν πόνον: « δὲν εἶν' εὔκολες οἱ θύρες, ἐὰν ἡ χρεία τές κουρταλῆ ».

Ἐντὸς βραχυτάτου διαστήματος γράφει τὰς 158 τετραστίχους στροφὰς τὸν "Υμνον εἰς τὸ μέτρον ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον εἶχε αἰληρονομήσει ἀπὸ τοὺς προδρόμους, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μαρτελάον. Ἐξ ἄλλου ἡ πρόοδος εἰς τὴν γλῶσσαν, παρατηρεῖ δ Πολυλᾶς¹, « φαίνεται ἀπίστευτη, ἀν σκεφθῆ τινὰς ὅτι τότε (τὸν Μάιον 1823) ἔγραψε, εἰς τὸ διάστημα, ὡς λέγεται, ἐνὸς μηνός, τὸν "Υμνον εἰς τὴν Ἐλευθερία. Καὶ τωόντι, ἀν εἶναι ἀληθινὸν ὅτι ὁ καθαρὸς Ἑλληνισμὸς στέκεται εἰς τὴν ζωντανὴ φωνή, εἰς τὸ σεμνὸ κάλλος τῆς μοοφῆς καὶ εἰς τὸ ξάστερο βάθος τοῦ λόγου, βέβαια τοῦτο τὸ ποίημα ἔβγαινε ως ὁ πρῶτος γνήσιος καρπὸς τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας, ὕστερος ἀπὸ εἴκοσι αἰῶνες τοῦ μαρασμοῦ της. Αὐτὸς ὁ αὐγερινὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ ἔλαμψε ἥδη εἰς δύο γενεὲς ἀνθρώπων μὲ φῶς ἀθάμπωτο καὶ παρηγορικό, ἀπὸ τὸ ὅποιον κατεβαίνει εἰς κάθε γενναίᾳ ψυχὴ τὸ θάρρος εἰς τὰ μέλλοντα καλὰ καὶ δμορφα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὸν "Υμνον δ Σολωμός ἔδειχνε ὅτι ἥδη ἦταν ἴκανὸς νὰ ωυθμίζῃ τὸ ὕφος του κατὰ τὰ διαφορετικὰ ποιητικὰ ἀντικείμενα ».

Εἰς τὸν "Υμνον του, ὁ ὅποιος ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν τῶν νέων ποιητικῶν του κατευθύνσεων, δ Σολωμός μελετᾷ τὸ παρελθόν, ἀξιολογεῖ τὸ παρόν, δραματίζεται τὸ μέλλον. Κρίνει καὶ ὑμνεῖ ἔομηνεύει τὰ πράγματα καὶ διατυπώνει τὰς Ἰδέας. Ἡ θρησκεία καὶ ἡ πατοίς, ἡ παράδοσις καὶ ἡ ιστορία, τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον καθορίζονται μὲ νέα γενικότερα καὶ φιλοσοφικότερα δρια. Δικαίως ἐλέχθη, ὅτι: « Εἰς κανένα καιρὸν καὶ εἰς κανένα ἔθνος ἡ Ἐλευθερία δὲν ηὔρε ψάλτην ἀξιώτερον »².

1. Ιακ. Πολυλᾶ, Προλεγόμενα, ἐνθ' ἀν., σελ. 19.

2. Σπ. Τρικούπη, Κριτικὴ τοῦ Ἐθνικοῦ ὕμνου. Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον

Ἐν συνεχείᾳ γράφει ποιήματα ἀφιερωμένα εἰς τὸν Λόρδον Μπάϊρον, τὸν Μάρκον Μπότσαρην, τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν. Παραλλήλως πρὸς τὴν νίκην ἐπὶ τῆς μορφῆς, συνετελεῖτο καὶ ἡ ἐπιτυχία τῆς Ἰδέας. Τὸ σύμβολον τῆς Ἐλευθερίας — ἔθνικῆς, πνευματικῆς, αἰσθητικῆς — γίνεται πλέον τὸ κέντρον τῆς ποιητικῆς τέχνης καὶ τῆς αἰσθητικῆς πορείας του. Ὁ ποιητὴς εἶχεν εὗρει πλέον ἀσφαλῶς τὸν δρόμον του.

* *

Ἄλλ' ὁ Σολωμὸς δὲν ἀρκεῖται καὶ δὲν σταματᾷ εἰς τὰς νέας κατακτήσεις. Ἡ ἔθνικὴ Ἰδέα πρέπει νὰ περιβληθῇ μὲ τὴν καθολικὴν ἀλήθειαν. Ὅσον ὁ ποιητὴς ὥριμάζει, τόσον ἡ τέχνη του ἀνέρχεται εἰς ὑψηλότερα ἐπίπεδα, ἡ φιλοπατρία ἔξαυλοῦται καὶ ἔξιδανικεύεται. Ἐγκαταλείπει τὰ συγκεκριμένα καὶ ὑλικὰ στοιχεῖα καὶ προσλαμβάνει μεταφυσικὸν τρόπον τινὰ χαρακτῆρα. Ὁ ποιητὴς, ὑπηρετῶν τὴν Ἰδέαν τῆς πατρίδος, δὲν λησμονεῖ ποτὲ τὴν ἀποστολὴν τῆς τέχνης. Οἱ δύο σκοποὶ εἶναι συμφυεῖς καὶ ἀλληλένδετοι· δὲν θέλει νὰ προδώσῃ οὕτε τὸν ἕνα οὕτε τὸν ἄλλον. Ἡ τέχνη θὰ θεραπεύσῃ τὴν Ἰδέαν τῆς πατρίδος, ἡ δὲ πατρίς, μὲ τὴν δποίαν ταυτίζεται ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ πίστις, θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ὑψηλὸν ἴδανικὸν τῆς τέχνης. «Σκέψου βαθιὰ καὶ σταθερὰ — λέγει ὁ Ἰδιος¹ — (μία φορὰ γιὰ πάντα) τὴ φύση τῆς Ἰδέας, πρὸν πραγματοποιήσης τὸ ποίημα. Εἰς αὐτὸν θὰ ἐνσαρκωθῇ τὸ οὐσιαστικότερο καὶ ὑψηλότερο περιεχόμενο τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἡ Πατρίδα καὶ ἡ Πίστις». Ὁ ποιητὴς ζητεῖ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν Ἑλληνικὴν ἐλευθερίαν εἰς τὰ δρια τῆς πραγματικῆς τέχνης, διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ τοῦ ἔθνικοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ ὠραίου²:

εἰς τὴν «Γενικὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Θ. Φαρμακίδου, Ναύπλιον, 21 Ὁκτωβρίου 1825, ἀριθ. 5. Περιελήφθη εἰς τὴν συλλογήν: Γύρω στὸ Σολωμό, τόμ. Β', ἔκδ. Στοχαστῆ, Ἀθῆνα 1927, σελ. 196 - 201 (βλ. σελ. 201).

1. Διονυσίου Σολωμοῦ, Οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι. Στοχασμοὶ τοῦ ποιητῆ (ἔκδ. Λ. Πολίτη, ἔνθ' ἀν., σελ. 207).

2. Βλ. Κ. Παλαμᾶ, Ὁ Σολωμός καὶ ἡ ἔθνικὴ ἀγωγὴ (ἐν τῇ συλλογῇ: Τὰ Πρώτα Κριτικά, Ἀθῆναι 1913, σελ. 14 - 15): «Ο Σολωμός, ἀφιερῶν ὅλως τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς φαντασίας του εἰς τὴν θεραπείαν τῆς πατριωτικῆς ποιήσεως, δὲν ἐνόει νὰ ἀποχωρίσῃ τὰ δύο στοιχεῖα, ποίησιν καὶ πατρίδα, ἀντιλαμβανόμενος ἔκατερον ὡς αὐτοτελές τι καὶ ἀνεξάρτητον· δὲν ἐνόει νὰ ὑποδουλώσῃ τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο, νὰ καταστήσῃ τοῦτο ὑποχείριον ἔκεινου, νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὴν ποίησιν ὡς πρὸς μέσον, εἰς τὴν πατρίδα ὡς πρὸς σκοπόν, καὶ τάνακαλιν. Ἐν τῇ ποιήσει τοῦ Σολωμοῦ αἱ δύο ὑψηλαὶ Ἰδέαι, ἡ τῆς πατρίδος καὶ ἡ τοῦ ὠραίου, ἐνεργοῦν συμφυεῖς· αὗται ὡς μέσον ὅμοι καὶ σκοπὸς χρησιμοποιοῦνται· καὶ δὲν γνωρίζει τις ἀνὴ πατρίς χρεωστῇ ὅλην τὴν μαγείαν της ἔκει μέσα εἰς τὴν περιβάλλουσαν αὐτὴν πορφύραν τοῦ ποιητικοῦ ὠραίου, ἢ ἀν τὸ ὠραίον τοῦτο χρεωστῇ τὴν ἐκθαμβωῦσαν ὁρμήν του εἰς τὴν ὑψηλὴν πηγὴν τῆς πατρίδος ἀπὸ τὴν δποίαν ἀναβλύζει. Ὁ Σολωμός ἐν

«Τὸ ἔθνος πρέπει νὰ μάθη νὰ θεωρῇ ἔθνικὸν ὅ,τι εἶναι 'Ἀληθές'»¹.

Διὰ τὴν ἴδεαν τῆς ἐλευθερίας ἀξίζει νὰ ὑποβληθῇ κανεὶς εἰς οἰανδήποτε θυσίαν· τότε μόνον ἡ θυσία προβάλλει λαμπρὰ καὶ φωτεινή. «Κοίταξε— γράφει ὁ Ἱδιος² — νὰ σχηματίσης βαθμηδὸν ὠσὰν μίαν ἀναβάθμοια ἀπὸ δυσκολίες, τὲς ὅποιες θὰ ὑπερβοῦν ἐκεῖνοι οἱ Μεγάλοι, μὲ ὅσα οἱ αἰσθησες ἀπορουφοῦν ἀπὸ τὰ ἔξωτερικά, τὰ ὅποια ἦτοὺς τραβοῦν μὲ τὰ κάλλη τους, ἢ τοὺς βιάζουν μὲ τὴν ἀνάγκη καὶ μὲ τὸν πόνο, ἕως εἰς τὴν βεβαιότητα τοῦ θανάτου, ἀλλὰ ἔξαιρέτως μὲ τὴν ἐνθύμηση τῆς περασμένης δόξας. 'Ολα αὗτά, ὅσο μεγαλύτερα εἶναι καὶ πλέον διάφορα, εἰς τόσο ὑψηλότερο στυλοπόδι σταίνουν τὴν Ἐλευθερία, μεστὴν ἀπὸ τὸ Χρέος, δηλαδή, ἀπ' ὅσα περιέχει ἡ Ἡθική, ἢ Θρησκεία, ἢ Πατρίδα, ἢ Πολιτικὴ κ.ἄ. ».

Τῆς νέας ταύτης ἀντιλήψεως γέννημα εἶναι τὰ ὠριμώτερα ἔογα τοῦ Σολωμοῦ, ὅτε ὁ ποιητής, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ αἰσθητικῶν θεωριῶν, ἀνέρχεται διαρκῶς εἰς τὰς ἀνωτέρας σφαίρας τῆς τέχνης καὶ ἀπευθύνεται πρὸς «τοὺς γυμνασμένους καὶ βαθεῖς νόας». Οὕτως εἰς τὸν Λάμπρον σημαντικὰ μέρη ἀναφέρονται εἰς ἐπεισόδια τῆς ἐπαναστάσεως, ἐνὸς κοινοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ πατρίδος, ὁ Κρητικὸς εἶναι ὁ μουσικότερος καὶ ώραιότερος ὑμνος τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν «θεῖκια κι' ὅλη αἷματα Πατρίδα»³, μὲ τὴν ὅποιαν συνδέεται ἀρρηκτα ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας, οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι εἶναι ἢ ἔξαρσις τοῦ Χρέους καὶ τῆς θυσίας καὶ ὁ ὑμνος τῆς ψυχικῆς νίκης τῶν ἀγωνιζομένων, τοὺς ὅποιους ὁ ποιητὴς καθαγιάζει εἰς σύμβολα καθολικὰ καὶ πανανθρώπινα, τὸ Carmen seculare εἶναι ὁ ὑμνος πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ἴδεαν, ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, εἰς τὸ παρελθόν καὶ εἰς τὸν παρόν, εἰς τὴν χθὲς καὶ εἰς τὴν αὔριον, ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος εἶναι ὁ αἰσιόδοξος ὁραματισμὸς διὰ τὴν μελλοντικὴν δόξαν τοῦ ἑπεσμένου ἐλληνικοῦ ἔθνους. «Θὰ κλείσω εἰς τὴν ψυχή μου — ἔλεγε ὁ ποιητὴς — τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδας»⁴.

“Οσον δύως καὶ ἀν ἢ ποίησις ἀνήρχετο, οὐδέποτε ἔχασε τὴν σαφήνειαν

τῇ εὐρείᾳ τῆς δημιουργικότητος φαντασίᾳ, ἐν τῷ βαθέως κριτικῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, δὲν ἥδυνατο νὰ ἀσκήσῃ τὴν πατριωτικὴν ποίησιν, καθ' ὃν τρόπον ἤσκησαν αὐτὴν οἱ Σούτσοι καὶ οἱ ἀπὸ τῶν Σούτσων ἔλκοντες τὸ εἶναι ποιηταὶ ἡμῶν, ὡς εἰδός τι μηχανικῶς στιχοπλέκτου λόγου, οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα διαφέροντος τῆς οητορικῆς καὶ δημοσιογραφικῆς τέχνης καὶ ἀτεχνίας, τῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν».

1. Ἰακ. Πολυλαῖ, Προλεγόμενα, ἐνθ' ἀν., σελ. 39.

2. Διονυσίου Σολωμοῦ, Οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι. Στοχασμοὶ τοῦ ποιητῆ, ἐνθ' ἀν., σελ. 209 - 210.

3. Διονυσίου Σολωμοῦ, 'Ο Κρητικὸς (ἐκδ. Λ. Πολίτη, ἐνθ' ἀν., σελ. 205, στίχ. 40).

4. Διονυσίου Σολωμοῦ, Νικηφόρος ὁ Βρυέννιος (ἐκδ. Λ. Πολίτη, ἐνθ' ἀν., σελ. 257).

καὶ τὴν εὑρύτητά της. Ὁρθῶς ἐλέχθη ὅτι, ἐνῷ ὁ πληβεῖος Ἀνδρέας Κάλ-
βος ἔζητησε νὰ περιβάλῃ τὰς φόδας του μὲ ἀριστοχρατικὸν καὶ δυσπρόσιτον
ὑφος, ὁ ἀριστοκάτης Διονύσιος Σολωμὸς παρέμεινε πάντοτε δημοκρατικός,
κινούμενος ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς πανελλήνιου Ἰδέας καὶ τῆς ἐθνικῆς εὐα-
σθησίας¹.

Ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀρτιωτέραν σύνθεσιν τῆς Ἑλλη-
νικῆς ψυχῆς, τῶν Ἑλληνικῶν Ἰδεωδῶν, τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως ἀπὸ τῆς κλασ-
σικῆς ἐποχῆς μέχρι τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς νεωτέρας, πρῶτον δὲ αἴτημα
τοῦ ἔργου του εἶναι ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ δημιουργία συγχρόνου
Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μὲ βάσιν τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα. « Κλεῖσε μέσα
στὴν ψυχή σου τὴν Ἑλλάδα — εἶπεν ὁ ποιητής —, καὶ θὰ αἰσθανθῆς μέσα
σου νὰ λαχταρίζῃ κάθε εἶδος μεγαλείου καὶ θὰ εἰσαι εὐτυχισμένος »². Καὶ
πράγματι ὁ Ἰδιος ἔκλεισε μέσα εἰς τὴν ψυχήν του τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν
ἀφίερωσε, μετὰ τὰς νεανικάς του λυρικὰς περιπλανήσεις, κάθε σκέψιν, κάθε
παλμόν, κάθε ἑλπίδα.

Τὰς Ἰδέας καὶ τὰς σκέψεις του διατυπώνει ὁ Σολωμὸς μὲ τὴν καθαρό-
τητα καὶ ἀρμονίαν ἐκείνην, ἥτις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους λαούς, ἀποτελεῖ
τὸ κύριον γνώρισμα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς νοοτροπίας.
« Οἱ Γερμανοὶ — τοῦ λέγει κάποτε ὁ Θωμαζαῖος — ἔχουν ἔνα τρόπο, καὶ τὰ
πιὸ κοινὰ πράγματα νὰ τὰ κάνουν βαθειά. Ἔσù καὶ τὶς πιὸ βαθειές σκέψεις
βρῆκες τὸ μέσο νὰ μᾶς τὶς κάνῃς κοινές ». Τὰ πάντα καθαρὰ καὶ σαφῆ ὅπως
τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μνημεῖον τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς τοῦ
“Ἑλληνος φιλοσόφου”.

Εἶναι μέγα δυστύχημα ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ διεσώθη κατὰ μέγα³
μέρος ἀποσπασματικόν. “Οχι, ώς θέλουν μερικοί, διότι ἀπωλέσθησαν τὰ χει-
ρόγραφά του, ἀλλὰ διότι ὁ Ἰδιος τὸ ἀφῆκεν ἡμιτελές”.

“Αν κατώρθωνε νὰ διλοκληρώσῃ τὸ ἔργον του, ἀναμφιβόλως, ώς ἐλέχθη,
ἥ ‘Ἑλλὰς θὰ εἴχε τὸν Σαΐζηρο καὶ τὸν Δάντην της. Δυστυχῶς τὰ ποιήματά
του — αἱ μεγαλύτεραι συνθέσεις τῆς ὥριμου ἥλικίας του — παρέμειναν ἡμι-
τελῆ καὶ ἀποσπασματικά. Ἡ μεγάλη πνευματικὴ κόπωσις, αἱ οἰκογενειακαὶ
περιπέτειαι, κληρονομικὰ ἵσως ἀμαρτήματα, ἡ ὄψιμος ἐπίδρασις τῆς γερμα-
νικῆς σκέψεως, ἵσως καὶ ἡ προϊοῦσα ἀδυναμία συνθετικῆς ἐπεξεργασίας, ἐν
ἀντιθέσει πρὸς τὴν τελείαν ἐπεξεργασίαν τῶν λεπτομερειῶν, φαίνεται ὅτι

1. Βλ. Σ. Μενάρδον, Δύο Ζακυνθηνοὶ ποιηταί, Παναθήναια, ἔτος I 1910,
σελ. 185.

2. Ὁ στοχασμὸς τοῦ Σολωμοῦ διετυπώθη ἵταλιστὶ ὡς ἔξης: « Chiudi nella tua
anima la Grecia (o altra cosa). Ti sentirai fremere per entro ogni genere di
grandezza, e sarai felice ».

3. Περὶ τοῦ ἀποσπασματικοῦ τῶν ἔργων πολλά — ἐνίστε δὲς ἐπιπόλαια — ἐγρά-
φησαν. Βλ. Ε. Κριαρᾶ, Διονύσιος Σολωμός, ἔνθ' ἀν., σελ. 110 ἐπ.

ὑπῆρξαν αἱ κυριώτεραι αἰτίαι, αἵτινες τὸν ἡμπόδισαν νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὰ σημαντικώτερα ἔργα του.

Κυρίως ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπιτύχῃ τὸ τέλειον, τὸν ἀναγκάζει νὰ σταματήσῃ εἰς τὸ μερικόν. Ἀγωνίζεται νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τελειότητα τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἰδέας· ἀγωνίζεται διὰ τὴν πλήρη ἀρμονίαν τῆς ἐκφράσεως καὶ τοῦ περιεχομένου. Ἐννοεῖ δτι, χωρὶς νὰ ἐπιτύχῃ αὐτό, δὲν θὰ γίνη ποτὲ ἐθνικὸς ποιητής, δὲν θὰ ἀναδειχθῇ ὁ ἐρμηνευτὴς τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Ὁ ἀγὼν εἶναι σκληρὸς μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ καλλιτέχνου. Ὁ νοῦς συλλαμβάνει, βλέπει καθαρά, ὁ ποιητὴς ὅμως δὲν κατορθώνει νὰ ἐκφράσῃ δτι ὁ νοῦς συλλαμβάνει.

Ἐλπίζει δτι ἡ μόνωσις θὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ ζήσῃ τοὺς μεγάλους ὁραιατισμοὺς καὶ βτι εἰς τὴν μοναξιὰν θὰ ἐπιτύχῃ δτι τοῦ ἀρνεῖται ἡ τύριβη. Ἰσως εἰς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτὴν τῆς μονώσεως, τῆς « φυγῆς » ἀπὸ τὸ θιρβῶδες περιβάλλον, νὰ δφείλεται ἡ ἀπομάκρυνσίς του ἐκ Ζακύνθου. Τῷ 1831, ὁ ποιητὴς γράφει πρὸς τὸν φίλον του Γεώργιον Μαρκορᾶν, τὸν πατέρα τοῦ Γερασίμου: « Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς δὲ ζῆ κανεὶς καλὰ παρὰ μόνος. Ἀπὸ μικρὸ παιδὶ πάντα μοῦ ἔκανε ἐντύπωση ὁ κουτσὸς ἐκεῖνος θεός, ποὺ τὸν πέταξε κάτω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἡ μητέρα του καὶ ποὺ καθόταν στὸ βυθὸ τῆς θάλασσας καὶ δούλευε χωρὶς κανεὶς νὰ τὸν βλέπῃ καὶ χωρὶς ν' ἀκούῃ γύρω ἀπὸ τὴ σπηλιά του τίποτ' ἄλλο ἔξω ἀπὸ τὴ βοὴ τοῦ ἀπέραντου ὥκεανοῦ »¹.

Ματαία προσπάθεια· τὸ ἔργον δὲν συντελεῖται. Πόσον τραγικὴ ἡ θέσις τοῦ ποιητοῦ: Νὰ αἰσθάνεσαι δτι εἶσαι γεννημένος διὰ κάτι ἀνώτερον, νὰ σχεδιάζῃς καθαρὰ τὸ οἰκοδόμημα, καὶ νὰ μὴ δύνασαι νὰ τὸ ὅλοκληρόσης καὶ τὸ μετατρέψῃς εἰς πραγματικότητα! Τὰ τμῆματα τῆς οἰκοδομῆς εἶναι τέλεια καὶ ἀψογα, ὅμως τὸ οἰκοδόμημα δὲν συμπληρώνεται· παραμένει ἡμιτελὲς καὶ σφῆζεται εἰς ἔρείπια.

Πόσον ὅμως κάλλος καὶ μεγαλεῖον εἰς τὰ ἔρείπια αὐτά. Ἀποσπάσματα εὐγενῶν ἴδεων καὶ ὑψηλῶν ἴδανικῶν. Ἔρείπια ὡς τὰ μάρμαρα τοῦ Παρθενῶνος, ἀπὸ τὰ δποῖα ὅμως ἀνυψωῦται ὑπέρλαμπρος καὶ φωτεινὴ ἡ ἴδεα τοῦ αἰωνίου κάλλους!

***

Ἀπὸ τοῦ 1864, ὁ "Υμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν τοῦ ἵπποτου Διονυσίου Σολωμοῦ καθιεροῦτο ὡς ἐθνικὸς ὕμνος τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης δ Σολωμὸς ἐλάμβανε καὶ τὸ ἐπίσημον χρῖσμα τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ. Τὸν τίτλον ὅμως αὐτὸν εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀποκτήσει εἰς τὴν

1. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, μὲ σχετικὰ σχόλια, βλ. ἐν Λίνον Πολίτη, "Ο Σολωμὸς στὰ γράμματά του ['Αθήνα 1957], σελ. 30.

έθνικήν συνείδησιν καὶ εἰς τὰς καρδίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διότι αὐτὸς μόνος, μεταξὺ ὅλων τῶν ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ ὅλα ἔκεινα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρετάς, αἵτινες τὸν ἀνέδειξαν θεμελιωτὴν τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως. Ὁ τίτλος αὐτὸς τοῦ ἀνήκει ἐξ ὅλοκλήρου διότι πράγματι :

α) Διέπλασε τὴν μέχρι τῆς στιγμῆς ἔκείνης ἀμορφὸν καὶ ἀκαλλιέργητὸν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ διεμόρφωσεν αὐτὴν εἰς ἀρτιον γλωσσικὸν ὅργανον, ἵκανὸν νὰ ἔξωτερικεύῃ τὰ λεπτότερα αἰσθήματα καὶ νὰ ἔκφρασῃ τὰς ὑψηλότερας ἴδεας τοῦ ἀνθρώπου.

β) Ἐκαλλιέργησε τὸν ἑλληνικὸν δεκαπεντασύλλαβον καὶ προσέδωκεν εἰς αὐτὸν ζωηρότητα καὶ εὐλυγισίαν, ὅποιαν δὲν εἶχε γνωρίσει μέχρι τῆς στιγμῆς ἔκείνης, παρὰ τὴν ὑπεροχιλιετὴν εὐρεῖαν χρησιμοποίησίν του.

γ) Καὶ τὸ κυριώτερον : Ἐπλησίασε μὲ ἄγάπην τὰς καθαρὰς ἑλληνικὰς πηγάς, συνέλαβε τὰ ψιθυρίσματα τῆς λαϊκῆς μούσης, κατενόησε τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ ἔθνικῆς ἀξιοπρεπείας, ὠραματίσθη τὸ πνευματικὸν μεγαλεῖον τοῦ ἀναγεννωμένου ἑλληνισμοῦ, καὶ ταῦτα πάντα, διὰ τῆς πλουσίας φαντασίας του, μετέβαλεν εἰς ζωντανὴν δύναμιν, ὑψωθείς, ὡς ὁ ἕδιος ἐπεθύμει, « κατακόρυφα » εἰς τὰς ἀνωτάτας σφαιρὰς τῆς ποιητικῆς τέχνης. « "Οσο ἀνέβαινε — γράφει ὁ Πολυλᾶς¹ — εἰς τὸ φῶς τῆς Ἱδέας, τόσο σοβαρότερα αἰσθάνετο τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς τέχνης του" ὅμεν ὁ Σολωμὸς θὰ συναριθμήται μὲ τοὺς ὀλίγους ποιητάδες, οἵ δοποῖοι εἶδαν ὅτι ὑψηλότατην ἐντολὴν ἔχει ἡ ποιητική, καὶ ἡθέλησαν νὰ τὴν ἐκπληρώσουν ».

Τὴν ἐντολὴν ταύτην ὁ Σολωμὸς ἡθέλησε νὰ ἐκπληρώσῃ μόνον μὲ τὰ ἔθνικά, τὰ καθαρῶς ἑλληνικὰ ἴδανικά, ὑπὸ τὴν ἐκτὸς χρόνου καὶ τόπου καθολικὴν μορφὴν αὐτῶν. "Οπως ἡ Ἰλιάς τοῦ Ὄμηρου καὶ τοῦ Πινδάρου αἱ φδαὶ δὲν γνωρίζουν χρονικὰ ὅρια, οὕτω καὶ τοῦ Σολωμοῦ οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι δὲν γνωρίζουν σύνορα. Ἡ ἀγωνία καὶ ἡ θυσία τοῦ ἀγωνιζομένου Μεσολογγίου εἶναι ἡ ἀγωνία καὶ ἡ θυσία, ἀλλὰ καὶ τὸ μεγαλεῖον ὅλοκλήρου τοῦ λαοῦ, ὁ δοποῖος κατορθώνει νὰ νικᾷ τὸν ἔξω κόσμον ἀλλὰ καὶ τὰς ἴδιας αὐτοῦ ἀδυναμίας, νὰ ἔξαϋλοῦται, νὰ γίνεται ὁ ἕδιος ἴδεα καὶ σύμβολον, νὰ δημιουργῇ παλαιότερα τὰς Θερμοπύλας καὶ τὴν Σαλαμίνα, χθὲς τὸ Μεσολόγγι, σήμερον τὴν Κύπρον.

‘Ο Σολωμὸς συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν πρωτεργατῶν τοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ τῆς ἔθνικῆς ἐλευθερίας²· ἡγάπησεν ὁ ἕδιος καὶ ἐλάτρευσε τὴν Ἑλλάδα ὡς

1. Ἰακ. Πολυλᾶ, Προλεγόμενα, ἐνθ' ἀν., σελ. 33.

2. Π. Μιχελῆ, Διονύσιος Σολωμός, ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐθνους, "Εκδοσις Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, Ἀθῆναι 1957, σελ. 4: « Ἡ ἐλευθερία, εἶναι ὁ ἀέρας μέσα στὸν δοποῖον ἀναπνέει τὸ πνεῦμα τοῦ Σολωμοῦ, γιατὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἐλευθερία ὡς κίνητρο ζωῆς κάθε βαθμοῦ τῆς ὑπαρξης. Τὴν ζητάει γιὰ νὰ ἐλευθερώση

κάτι όντες καὶ τερόδην καὶ ἔχαμε τοὺς "Ελληνας νὰ κατανοήσουν τὴν ἀξίαν τῆς ἐλευθερίας πατρίδος των.

Ἄπο τῆς πρώτης στιγμῆς, ἀπὸ τῆς ὅποιας ὁ "Υμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν διέσχισεν ὅλα τὰ πλάτη τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, ὁ Σολωμός ἀνεγνωρίσθη πανελλήνιως ὡς ὁ ἐθνικὸς τοῦ γένους δλοκλήρου ποιητής¹. Μάτην οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ λοιποὶ ρουμανικοὶ τῶν Ἀθηνῶν ποιηταὶ θὰ προβλέψουν ταχεῖαν τὴν πτῶσίν του εἰς ἀφάνειαν. Ἡ δύναμις τοῦ Σολωμοῦ ἦτο ἀνωτέρα. Τὴν θέσιν του ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τοῦ ἐλληνικοῦ Παρνασσοῦ τοῦ εἶχεν ἥδη ὅμιοφώνως προσφέρει τὸ ἔθνος. Ὁ Διονύσιος Σολωμός εἶχε καταστῆ ὁ θεμελιωτὴς τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας μας καὶ εἶχε θέσει τὰς βάσεις τῆς νέας ποιητικῆς γλώσσης, τῆς στιχουργικῆς ἀρμονίας καὶ τῶν ἴδεολογικῶν κατευθύνσεων. Οἱ μεταγενέστεροι τὸν ἀνεγνώρισαν διδάσκαλον καὶ ὁδηγόν.

Ἡ φήμη τοῦ ποιητοῦ πολὺ ταχέως ὑπερέβη τὰ δρια τῆς Ἰδιαιτέρας πατρίδος του. Ἰδικοί μας καὶ ξένοι ἐκθειάζουν τὸν ἀνθρωπον, τὸν φιλόσοφον, τὸν ποιητήν. Ὁ Πολυλᾶς τὸν θεωρεῖ ἀνώτερον, θεῖον πνεῦμα, προικισμένον μὲ προφητικὴν δύναμιν. Ὁ Γκαΐτε τὸν ὠνόμασε Μπάϊρον τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὁ Παλαμᾶς Γκαΐτε. Ὁ Dieterich τὸν παρέβαλε πρὸς τὸν Σίλλερ, ὁ Σπυρίδων Λάμπρος πρὸς τὸν Σιμωνίδην, ἄλλοι πρὸς τὸν Δάντην.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ποιητὴς δὲν ἔχει ἀνάγκην συγκρίσεων: δὲν εἶναι οὔτε Σιμωνίδης, οὔτε Δάντης, οὔτε Μπάϊρον, οὔτε Σίλλερ, οὔτε Γκαΐτε. Εἶναι ὁ Σολωμός, ὁ βαθὺς ἐρμηνευτὴς τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς πραγματικότητος, ὁ ὑμνητὴς τοῦ νεωτέρου ἐλληνισμοῦ καὶ τῆς ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας του.

Ἡ "Ἐλλὰς τιμῷ σήμερον, ἐπ'" εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκατονταετηρίδος ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, τὸν ἐθνικὸν ποιητήν, εἰς στιγμὰς κατὰ τὰς ὅποιας ὁ "Υμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι εὑρίσκουν βαθεῖαν ἀπήχησιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ μας, δστις ἀγωνίζεται καὶ πάλιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του, τὸ δὲ ἀθώον αἷμα τῆς ἡρωϊκῆς νεολαίας μας ποτίζει τὴν γῆν τῆς ὑποδούλου Μεγαλονήσου.

Ο Σολωμός εἶναι ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος καὶ, κάθε

τὴν πατρίδα, τὴν ζητάει γιὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν σκέψη, τὴν ζητάει γιὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν συνείδηση. Καὶ κάθε του μεγάλο ποίημα δὲν εἶναι παρὰ ἡ διεκτυαγώδηση τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ ἔνας ὑμνος στὴ χαρὰ ποὺ δίνει ἡ κατάκτησή της. Ἡ ἐλευθερία λοιπὸν εἶναι καὶ τὸ κίνητρο καὶ τὸ γέρας τοῦ ἀγώνα. Εἶναι ἀξία. Ὅψωνει ἔτσι ὁ Σολωμός τὴν ίδέα τῆς ἐλευθερίας σὲ πνοὴ γενεσιουργὸν κάθε πατρίδας, κάθε σοφίας, κάθε ἀνθρώπινης συνείδησης, καὶ καθιστᾶ σύμβολο τῆς καθολικῆς αὐτῆς ίδέας τὴν Ἑλλάδα. Γιὰ τοῦτο ὁ λόγος του ἔγινε καὶ ἔμεινε σύμβολο τῶν παλμῶν τοῦ "Ἐθνους".

1. Βλ. Ἡλ. Βουτιερίδη, "Ο Σολωμός κ" οἱ "Ελληνες, Α' "Οταν ἔζούσε ὁ Σολωμός, Ἀθήνα 1937.

φορὰν κατὰ τὴν δποίαν ἥ πατρὶς θὰ ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν ἴδεωδῶν καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ὑποδούλων τέκνων της, θὰ ἔμπνέῃ, θὰ ὅδηγῇ, θὰ δεικνύῃ τὸν δρόμον τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος. "Οσον ὁ ἀγὼν εἶναι εὐγενέστερος καὶ ὑψηλότερος, τόσον ἥ φωνὴ τοῦ ἐθνικοῦ βάρδου θὰ ἦχη ἡ ωηδότερον, ὑπενθυμίζουσα τὸ Χρέος τοῦ ἔθνους καὶ ἐνὸς ἔκαστου.

*Απὸ τὰ βάθη τοῦ τάφου, θὰ ἀκούεται πάντοτε ἥ φωνὴ τοῦ ποιητοῦ:

**Απὸ τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
χαῖρε, ὁ χαῖρε, Ἐλευθεριά !*